

Recenzije i prikazi

Ante Vlastelica

Vježbanje filozofijskog mišljenja

S rječnikom

Biakova, Zagreb 2016.

Knjigu *Vježbanje filozofijskoga mišljenja. S rječnikom* objavio je Ante Vlastelica kao rezultat dugogodišnjeg nastavničkog rada. Pogodan je priručnik za nastavu filozofije u srednjim školama (gimnazijama), u studiranju filozofije kao propedeutika i repertorij te u studijskim usmjerenjima u kojima su zastupljeni filozofijski sadržaji.

Mojoj je generaciji na prijemnom ispitu za studij filozofije bio dan zadatak da napišemo ogleđ o tome zašto smo se odlučili studirati filozofiju. Bio je to predložak za razgovor s profesorom o našoj motivaciji za studij filozofije. Koja su nadanja i očekivanja abiturijenata na osnovi znanja postignutog u ionako kratkom gimnazijskom učenju? Vrijednost je takva propitivanja u otkrivanju dosega srednjoškolskog učenja spram kojeg je moguće profiliranje nastave na višem stupnju filozofijskog obrazovanja. Filozofski je eros samo poticaj na filozofiranje pa je, u dolaženju do smisla filozofije, hodom promišljenim putem, osobito potrebna metodička disciplina. U učenju filozofije nije bitno samo što se uči, već, prije svega, kako se uči. Toj komponenti nastave nije posvećena najpoželjnija pažnja pa bi trebalo intenzivnije nastojati na razrješavanju didaktičkih problema da bi učenje bilo primjerenije svrsi. U vezi s racionaliziranjem nastave obično se pomišlja na reduciranje dijelova opsega nastavnih tema i problema, međutim, rješenje nipošto nije u tome jer se postavlja pitanje o tome po čemu bi nešto bilo važno da bude u programu, da drugo bude potisnuto i da treće bude istisnuto?

Pripravljanje programa za filozofijsku nastavu, naime, da se učinkovito obradi u kraćem vremenu široki raspon nastavnih tema i pro-

blema, osobito je metodičko iskušnje. Kategorijalni odnosi općeg, posebnog i pojedinačnog relevantni su u sagledavanju gdje su i gdje mogu biti prisutne interferencije tema i problema, u otkrivanju logičnog kontinuiteta, sve u svemu, da bi se uvidjelo kako se učenjem nečega uči mnogo toga što je u njegovoj imanenciji ili o onome što je tome slično (u apostrofiranju posebnosti). Za izbjegavanje praznih hodova i grešaka u komunikaciji valja upozoriti na potrebu da oni profesori koji, doduše, znaju mnogo, ali, za sebe, ne i za druge, nadiđu svoje slabosti. Vlasteličina knjiga uputnik je u preispitivanje i poboljšavanje filozofijskih i didaktičkih kompetencija jer znati i za sebe i za druge – optimalno je. U nastavi filozofije riječ je o razvoju mišljenja od »nagovora na filozofiju« (Aristotel) do onoga što se pretpostavlja u projekciji filozofskog erosa – smisla filozofije – na osnovi sadržaja povijesti filozofije i na osnovi metodičkih postignuća.

Svaki je čovjek, kao čovjek, opterećen problemima, međutim, u njima još nije riječ o filozofiji, već samo o mogućnosti filozofije. Tu »zapreku na putu« čovjek može prihvatiti kao puku činjenicu i ponijeti se prema njoj po naviknutim načelima, međutim, moguće je da nasuprot tome postavlja pitanja o njezinu podrijetlu, o svrsi, o tome po čemu ona jest i što može biti od nje samo po sebi ili s obzirom na svjesnu intervenciju.

Protivno pukoj indiferentnosti prema činjenicama svakodnevnog života i »običnom razumu« koji opravdava postojeći tijek, u vezi s filozofskim mišljenjem Vlastelica ističe nekoliko njegovih bitnih činitelja:

»... kritičko mišljenje, kulturu dijaloga, pravilno zaključivanje, rasuđivanje (razlikovanje istine i neistine), dokazivanje, opovrgavanje, razlikovanje bitnog i nebitnog, razumijevanje drugog i komunikaciju.« (Str. 8.)

Mišljenje se uspostavlja kritičkim (filozofskim) shvaćanjem kako svakoj tezi vrijedi suprotstaviti antitezu da bi se u tom sučeljavanju, u rasponu isticanja mnogih argumenata i čina promišljenim postupcima, moglo doprijeti do onoga što je iza pukih činjenica

i ustaljenih načina. Kao propedeutička disciplina, logika je prijeko potrebna pa Vlastelica ističe značaj postavljanja valjanih sudova i izvođenje odgovarajućih zaključaka, nesumnjivo pritom i logičkih postupaka – dokazivanja i »inverznog dokazivanja« (opovrgavanja, pobijanja). Kako je još u grčkoj filozofiji, osobito u Platonovim djelima, istaknuta, u otkrivanju istine, koje zahtijeva preispitivanje vlastitih stajališta, po Vlasteliciu je sudu u koncipiranju filozofskog mišljenja bitna kultura komuniciranja.

I mišljenje o »ničemu« mišljenje je o nečemu jer ono »ništa« ipak je nešto (u apstrakciji njegova sadržaja) pa se mišljenje uspostavlja u korelaciji sa svojim predmetom. Kako se uspostavlja filozofsko mišljenje, u usporedbi s drugim mišljenjima, na primjer, znanstvenim, kojem može biti u intenciji isti predmet? Po čemu je filozofsko mišljenje posebno?

Zauzimanje da u srednjoškolskom programu dominantno područje bude STEM komplementarno je njemačkoj koncepciji područja MINT. U čemu su podudaranja i dosezi?

STEM – *Science, Technology, Engineering, Mathematics*;

MINT – *Mathematik, Informatik, Naturwissenschaften, Technik*.

Znanost je u području STEM-a bez atributa »natural« premda se podrazumijeva da je u njemu, prije svega, riječ o prirodnim znanostima. U usporedbi s našim sustavom nosivi predmeti su biologija, kemija i fizika, štoviše, u međusobnom ukrštanju sadržaja i metoda radi praktične primjene zbog koje je zacijelo radi uspostavljanja odnosa između čovjeka i obrazovnih zahtjeva u taj sklop uključena psihologija. Matematika je naglašena u oba područja, a tehnika, odnosno tehnologija, i inženjerstvo s informatikom, više-manje čine jedinstveni sklop. Nema sumnje u vrijednosti te obrazovne koncepcije, međutim, ako je ona os cijeloga obrazovanja, gdje su onda društveni (duhovni) predmeti? Ako su oni pridjenuti samo kao dopunski predmeti, to jest oni po učenikovu izboru, nije li onda moguće da centrifugalnom silom ti »nepotrebni« predmeti budu kad-tad odbačeni? Gdje je mjesto filozofijskih predmeta (logike i povijesti filozofije)?

Prirodnoznanstvenici širokog duhovnog obzora uvidjeli su kako bi oni sami, gledom spoja vlastita znanja i tehnike, mogli postati sredstvo pojedinih financijskih i političkih interesnih skupina u njihovoj dominaciji i svodenju čovjeka na »jednodimenzionalnost« (Marcuse). Zbog toga su oni nastojali i nastoje da u obrazovnom sklopu, značajno za doseg ono-

ga u prirodnim znanostima i tehnici, jednako pravo imaju društvene znanosti, umjetnost i filozofija. Čovjeku bi se učinila velika šteta svodenjem samo na dio onoga što podrazumijeva njegova opstojnost. Zato tehnika nije svrha samoj sebi pa je, stoga, svijet tehnike plauzibilan u svijetu čovjeka, u oblikovanju i iskazivanju njegove biti. Neizbježna je potreba obrazovnog sustava postojanje humanističkih sadržaja (predmeta) u njemu kako bi i prirodne znanosti i tehnika zadobile humanistički karakter.

Riječi *što, čemu, kako, odakle, kamo, kuda* itd., kojima počinju upitne rečenice, prvi je korak u filozofiranju, u traženju odgovora na pitanja o razlogu postojanja onoga što jest u čovjekovu horizontu i na pitanja o razrješavanju sumnje koju pobuduje dvojba između pukog opažaja nečega i mogućnosti – u mišljenju – da bude drugačije nego što jest. U tom se rascjepu uspostavlja distinkcija između konačnog i beskonačnog, vremena i vječnosti. Budući da samo čovjek može biti mjera tih odnosa, mimo vremena, kao njegove apstrakcije, nema vječnosti. U prirodnoj težnji za nadilaženjem samoga sebe, to jest u »težnji k znanju« (Aristotel), čovjek postavlja pitanja o onom iskonskom, početnom (prapočelu) i uzrocima svega što jest (i mogućnostima drugačijeg).

U tom su slijedu problemi spoznaje, znanja i mudrosti.

Na filozofsku uvjetovanost spoznaje i znanja upućuje njihova jezična srodnost. Spoznaja je posljedak spoznavanja, misaonog procesa upravljenog na otkrivanje istine. Za razliku od spoznaje, znanje pretpostavlja skup elemenata, u logičnoj povezanosti, onoga do čega se dospjelo u spoznaji. U osjetilnoj spoznaji, koja se temelji na percepciji, dvojba je između istine i neistine, dakle, riječ je o problematičnim sudovima. Kako nije dovoljno samo gledati nego je potrebno i vidjeti, čovjek prihvaća osjetilne podatke na osnovi vlastite intelektualne konstitucije. Spoznavanje se uspinje na viši stupanj (s osjetilnog na inteligibilno). Znamenita replika na odgovor onoga koji je rekao da vidi konja, ali ne vidi konjstvo – kako nema oči da vidi konjstvo – svjedoči o umskom uspostavljanju pojma kao mjere nadilaženja osjetilnog. Znanje se očituje u pojmu (misli o biti bića) kao mjeri odstupanja od samoga sebe, u područje privida, i vraćanja k istini. Kategorije prostora i vremena imanentne su spoznavanju u kojem dolazi do interakcije subjektivnog i objektivnog. Moderna europska filozofija potenciranjem je subjekta razlučila razum i um. Razum se odnosi na analitičku funkciju; um na sintetičku, na moć prevladavanja dvojnosti poj-

ma i objektivnosti (u njezinu uspostavljanju i spoznavanju).

Pitanjem bi li se, sve ako bi bilo moguće spoznati nešto, to moglo priopćiti drugima, sofist Gorgija anticipira hermeneutički problem tumačenja i razumijevanja. Kako vlastitu misao utjeloviti u jeziku, tako da ona bude dostupna drugima? Prikladan stil izražavanja oblikuje se čitanjem filozofijske literature, u raspravama s drugima i pisanim pokušajima. Ujednačavanje nazivlja osobito je značajno radi mogućnosti sporazumijevanja. U tom nastojanju očituje se jezikoslovna razlika između jezika i metajezika. Metajezikom se nadilazi postojeći jezik u istraživanju njegovih mogućnosti i dosega. Simboli za pojedine elemente i spojeve u kemiji svojevrsan su metajezik kojim se postiže univerzalnost u izražavanju. Što se tiče filozofije, u logici se metajezik pokazuje simbolizacijom logičkih oblika. Sud »Sve lastavice su ptice.« može se preformulirati u »Svi subjekti su predikati.« jer u predikacijskoj teoriji suda subjekt zamjenjuje sva pojedina bića koja zauzimaju njegovo mjesto u sudu na onaj način na koji se pod predikatom misli na bića koja su u karakterističnoj relaciji sa subjektom. Sud »Svi S su P.« kratak je i jednostavan oblik. Međutim, zbog različitosti jezika moguć je, da bude razumljiv širem krugu ljudi, kraći i jednostavniji: »S a P«. Naime, *a* je oznaka za univerzalno-afirmativni sud.

Induktivni i deduktivni zaključci korespondiraju specifičnostima empirizma i racionalizma. Cjelina filozofije mjesto je razumijevanja i razrješavanja logičkih problema koji se, stoga, ne mogu zatvoriti u uzak krug propedeutičke filozofijske discipline. Vlastelica je iz svoje nastavničke prakse iznio mnogo vježbi vrijednih za učenje logike. Neprijeporna je vrijednost lekcija o logičkom kvadratu, definiranju i dokazivanju, međutim, mnogi nisu svjesni koliko se propusta dogodi u medicinskoj, juridičkoj i drugim praksama ignoriranjem potrebe za znanjem (mogućih) logičkih grešaka. Upozoravanje na to kako nije moguće prevladati nešto potvrdom onoga po čemu se dospjelo u postojeću situaciju, u »začarani krug«, ozbiljan je domašaj sofizma 'lažljivac'. U toj je liniji talionska kazna »oko za oko, zub za zub«, to jest logička greška *idem per idem*, naime, opovrgavanje nečega tako što se zastupa sve ono na čemu se temelji predmet opovrgavanja.

Problem kauzalnosti razumljiv je u odnosu aksioma i teorema. Aksiom je istina spoznatljiva intuitivno, sama po sebi, os oko koje se sve okreće. Aksiom je sud principa identičnosti »A jest A«. Teorem je izvedeni sud, spoznatljiv diskurzivno, kao princip proturječnosti: »A nije ne-A«. Razlikovanje onoga iz čega nešto jest i po čemu nešto jest – uzroka

i razloga – među ključnim je temama u pristupu filozofiji. Što se tiče problema kauzalnosti, Vlastelica razmatra Aristotelovu teoriju materijalnog, djelatnog, svršnog i oblikovnog uzroka.

Povratak mislima epohalnih filozofa najmerodavniji je put uvođenja u filozofiju.

U Kantovoj dvojnosti kauzalnosti prirode i kauzalnosti slobode, kao filozofski problem, otkriva se – specifičnost čovjeka. Kao biće prirode, čovjek je podvrgnut njezinoj kauzalnosti, međutim, u njezinu sklopu on je po svojoj »nesavršenosti« (Gehlen) poseban. Zbog toga, za razliku od drugih bića kojima su ti uvjeti određeni samom prirodom, čovjek sam proizvodi uvjete vlastita opstanka. Marxova tvrdnja da čovjekova osjetila nisu dana sama po sebi, već da ih on sam oblikuje u praksi, mišljenju i činjenju, svjedoči o čovjekovoj potrebi i težnji da prevlada svojvu neposrednu prirodnu »nesavršenost« i uspostavi sebe kao ljudsko biće. Nije više riječ o prirodi samoj po sebi, već je riječ o ljudskoj prirodi – u kojoj se otkriva problem i uloga kulture.

U tom dospijevanju do samoga sebe iskazuje se čovjekova bit: sloboda – mogućnost da čovjek oblikuje svijet kao područje vlastite autentičnosti. Čovjek iz perspektive vlastite slobode određuje svrhu spram koje ne ostaje pri onome što jest, već se okreće onome što bi trebalo biti. Čovjek je slobodan kao svjesno biće, u mogućnosti određenja svrhe vlastita djelovanja i otkrivanja njegova smisla, u komuniciranju s drugima i u refleksiji toga odnosa.

Radi primjerene komunikacije neizbježno je eksplicirati značenja pojmova.

Svijet rada, obiteljski i neobiteljski život, mladost i starost, siromaštvo i bogatstvo (obilje), religijski i nereligijski život, spolnost, znanost kao teorijski život, estetski život, sport, politički život i drugo (str. 189–194), egzistencijalne su situacije (tubitak) u kojima se očituje i propituje zbiljski čovjekov život. Kao prijedlog za početak raspravljanja o oblicima čovjekove egzistencije vrijedi istaknuti ideologiju, znanost, umjetnost, filozofiju. Ideologija je teorija otuđenog bitka, u tendenciji da se nasuprot kritičkom mišljenju, potvrdi ono što jest. Znanost otkriva ono što je značajno za konstrukciju/destrukciju svijeta. Umjetnost stvara novi svijet u izražavanju čovjekovih autonomnih individualnih mogućnosti. Što bi bila uloga filozofije?

Mogla bi biti – kako je na vidiku u riječi o etici – nadilaženje sfere kauzalnosti prirode (socijalno-političke determinacije) i dospijevanje do kauzaliteta slobode odnosno mogućnosti oblikovanja svijeta (samoga sebe) po svojoj savjesti i preuzimanju odgovornosti za

vlastiti čin i odnos spram drugih. Neka odgovor na spomenuto pitanje bude zadatak – za koji knjiga Ante Vlastelice može biti vrijedan priručnik – svakome onome koji se po svojem nadahnuću i zanimanju odluči na otkrivanje duha filozofije.

Vinko Grgurev

Lino Veljak

Uvod u ontologiju

Naklada Breza, Zagreb 2019.

Stručni uvodi u ontologiju redovito se objavljuju, ali nije lako pronaći djelo snažno izraženog praktičkog smisla ontologije. U takvom se okviru na apstraktne kategorije ontologijskog pojmovlja nastoji ukazati rastavljanjem samorazumljive pojavnosti i ustrojstva svijeta. Upućuje je se na važnost razumijevanja – rječnikom Emila Laska – irealne dimenzije zbilje, ni ‘materijalne’ ni ‘nematerijalne’, ni ‘apstraktne’ ni ‘konkretne’, već kao zakrivena ta dvojstva irealna protega sabire u jedno na razmeđu objektivnoga i subjektivnoga pristupanja cjelini jestanja. Ne upućujem ovdje na praktičnost (ontologije), čime se često hoće reći korisnost (ontologije) ili iskoristivost (ontologije) za neposredne potrebe određene kontingencijom društvenih i međusobnih odnosa – npr. korisnost ontologije u političkim kampanjama ili korisnost ontologije u automobilskoj radinosti – već na činom u smisleni poredak svjesno postavljanje ljudskog svijeta. Takva će se ontologija svakako pronaći u kantskim spisima povijesti filozofije, ali se često mora prepoznati i naknadno izlučiti; pronaći će se i u područnim ontologijama koje se usmjeravaju na neki specifičan fenomen, npr. Vliegheova i Zamojskijeva ontologija učenja, ali se u iskustvu filozofijskog razvijanja često pojavljuju naknadno ili prekasno. Kada je uvođenje u ontologiju u pitanju, onda se ipak često dogodi da od ontologijskog pojmovlja ne dospijemo do života od krvi i mesa, a ni da se život promišlja u punoći njegove biti. Veljakov je *Uvod u ontologiju* suprotnog nastojanja, bez previše okolišanja to je »poticaj integralnom filozofijskom mišljenju, u okviru kojega ontologijska dimenzija ima bitnu (premda ne nužno i konstitutivnu) ulogu« (str. 7).

Izabrana postavljenost otvara problem na dvije razine, na razini pitanja o predmetu ontolo-

gije i na razini uloge ovakvog uvoda u njenu prirodu i sadržaj.

Na razini pitanja o predmetu, sasvim orijentacijski i tipologijski grubo ocrtano, zastupnike teorija o predmetu ontologije možemo podijeliti, s jedne strane, na zastupatelje ideje da se cjelokupni govor o biću iscrpljuje na razini pojmovne apstrakcije takvog opsega da zahvaća svaku ontički definiranu manifestaciju onoga koje jest. Stoga govorimo o biću kao biću, očišćenom od svakog svojstva, svake ‘predikacije’ preko koje bismo mogli reći da više ne govorimo o biću kao biću, već o nekom opebljenom biću, npr. čovjekobiću ili starobiću, a mišljenje bića ne treba se usmjeravati prema pojedinostima bića, ontičkim konkretnostima. S druge strane, premda se takva razina mišljenja može shvaćati kao vrhunac apstraktnog napora, mnogi bi mogli smatrati da takav pristup ipak ne iscrpljuje govor o biću. Ako filozofijski ispituje, u ovom slučaju biće, moglo bi se reći da punina (cjelina) odgovora na pitanje što je biće i što bi biće moglo biti ne može biti dana, a da se ne misli biće kao biće u odnosu i manifestaciji svake njegove posebnosti, da upravo zato jer je čemu moguće pripisati svojstva bića taj bićevni ustroj ima biti potvrđen kroz ‘konkretne’ skupine bića kao u njima karakteristično prisutan. Iz perspektive Veljakova uvođenja u ontologiju, takva je rasprava neplodna. Čisto je razumijevanje problematike bića kao bića jednako važno kao i iščitavanje bićevnih struktura u opebljenostima svijeta. Netko bi po naravi vlastitoga interesa mogao biti više zainteresiran za probleme iz jednog ili drugog područja problema, ali je ontologija u cjelini sveza jednoga i drugoga. Takva se sveza ras-kriva u Veljakovu pristupu:

»Ontologija, ukoliko se ne zatvara u nekakav oblik samodovoljnosti, uvrštava se među temeljne dimenzije filozofijskog mišljenja. A mišljenje, filozofijsko mišljenje, ali i svako drugo mišljenje, jest ili kritičko (a to znači: ništa se ne uzima zdravo za gotovo zato što ‘tako svi misle’, ili jer tako govori zdrav razum, ili jer tako propovijedaju bilo ovozemaljski bilo pak vjerski autoriteti, te stoga svaki stav podliježe propitivanju i preispitivanju, kojim se ono što je vjerodostojno odvoja od laži, obmana i predrasuda) ili mišljenja nema, nego na njegovo mjesto stupaju predrasude i dogme.« (Str. 185.)

Sinoptičko ishodište za uvođenje u ontologiju važno je zato što ga na našim prostorima naprosto nema dovoljno prisutnog, ne samo u smislu obrazovnog i istraživačkog kurikula, već u vidu usvojene primjene u svakodnevi. U društvenoj se stvarnosti Hrvatske, s jedne strane, status poučavatelja, naročito poučavatelja kulture i znanosti, a posebice poučavatelja humanističke kulture i znanosti, sustavno unižava posljednjih desetljeća i rad otežava kroz nepromišljene tehničke i